

Ныхасы темæ: «**Æрдз-адæймаджы царды**»
Грамматикон темæ: **Миногонаей зонындзинаедтæ сфæлхат кæнын.**

Урочы хæстæ:

1. Миногонаей зонындзинаедтæ сфæлхат кæнын;
2. Текстыл бакусын, ахуырдауты ахуыр кæнын раст хъуыды кæнын, хъуыдытæ раст æмæ аив дзурын, фыссын, раст хатдзæгтæ кæнын;
3. Сывæллæтты ахуыр кæнын уарзон цæстæй кæсын æрдзмæ, аудыныл æмæ йæ хъахъхъæнын.

Урочы æрмæг: текст (таурæгъ), нывтæ Ирыстоны æрдзимæ, компьютер.

Эпиграф урокмæ:

Ды искуы федтай дидинафтыд фæзтæ.
Æгæндæг хъæдтæ, зад мæнауы хуым?
Уый у мæ Ир, мæ райгуырæн хæхбæстæ,
Зæххы фидауц, дунейы фарны къуым!

(Баситы М.)

Урочы цыд.

1. Орг. хай.

II. (*Видеоролик «Хъæды хъæлæстæ». Сывæллæттæ лæмбынæг хъусынц.*)

Фарст: - Цы ауад уæ цæстытыл, уæ хъустыл? Цавæр æнкъарæнтæ уæм сæвзæрд?

(*Ахуырдаутæ дзурынц сæ хъуыдытæ.*)

- Уæдæ, сывæллæттæ, куыд бамбæрстат, афтæмæй абон нæ нихасы сæр уыдзæн æрдзыл, æрдзы диссаджы рæсугъддзинад æмæ йæ бахъахъхъæныныл.

Уый тыххæй схуыдтам нæ темæ: «**Æрдз – адæймаджы царды**».

Нæ размæ ис ахæм хæстæ:

1. Бакусдзыстæм текст – таурæгъыл;
2. Сфæлхат кæнын, миногонаей цы æрмæг ахуыр кодтам, уый;
3. Нæ хъус æрдардзыстæм ахæм фарстмæ: - Цы кæнын хъæуы мах не'ппæты дæр, цæмæй нæ æрдз уа сыгъдæг æмæ рæсугъд, цæмæй нæ кæстæр фæлтæртæм дæр рæсугъд æмæ сыгъдæгæй ахæцца уа?..

Разныхас: (*Ахуыргæнæг аив хъæлæсы уагæй дзуры эпиграфы нихæстæ.*)

- Æвæдза, цæй диссаг у æрдз!.. Цас сусæгдзинаедтæ æмбæхсы йæ мидæг!? Цæй æнæкæрон у йæ рæсугъддзинад æмæ йæ лæггад адаемæн?! Диссаг сты,æвæдза, æрдзон фæзындтæ?! Никацы курдиатджын поэтæн, йе нывгæнæгæн бантыст раргом кæнын æрдзы рæсугъддзинад, йæ сусæгдзинаедтæ.

Æрдз у нæ дарæг, нæ цин, нæ удылхæцæг! Цы у нæ цард æнæ хур, æнæ цъиуты зард æмæ гæлæбуты ратæх - батæх, æнæ æхсæрдзæнты хъазт æмæ хъал дæтты зарæг, æнæ къæвда æмæ дымгæ, æнæ сыфтæрты сусу - бусу?!

- Нæ абоны урокмæ уын радтон ахæм хæслæвæрд: ссарын æрдзы темæйыл рæсугъд æмдзæвгæтæ, æмбисæндтæ, уыци - уыцитæ, рæсугъд хъуыдыйæдтæ. Табуафси, иу - дыууæ æмдзæвгæмæ байхъусæм.

(байхъусын ахуырдауты дзуæппытæм: иронау, уырыссагау, англисагау).

Фарст: - Зæгъут - ма мын, сывæллæттæ, цалынмæ пæттæ, фысджытæ нæма уыдис, уæдмæ цымæ æрдзы рæсугъддзинадыл ничи дзырдта, никуы æвдыст æрцыд?

(*Нарты Ацæмæзы тыххæй дзурынц сывæллæттæ.*)

- Уæдæ абон мах базонгæ уыдзыстæм адæмон сфæлдыстадæй иу чысыл таурæгымæ æмæ йыл лæмбынагдæр бакусдзыстæм.

2. Текстыл бакуыст.

Дзырднат :

Уæлвæз - ома, уæле, фæзыл

Къуск - углубление

къаннаг, ома гыццыл

уæлцъар - поверхность

уадздзаг - полоса, полоска, лента.пояс

Текст.

Хæхбæсты, иу бæрзонд уæлвæзы, рæзыд æмбисонды рæсугъд дидинаг. Стъалытæ йе'рвгъуыз къусчыты цардысты, хуры тынтæ та йæ армытæпæны йас сыфтыл тæмæнтæ калдтой. Фæлæ скодта ди...аджы хус рæстæг. Дидинаг æрæнкъард, джихæй касти, йæ алыварс зайæгхал куыд тынг смæгуыр, уымæ. Уыцы рæстæг иу къа...æг цъиу фæцæйтахти уæлæрвты. Дунейыл æмбисонды рæсугъд дидинагджы æнкъарддзинад ын басаста йæ гы...ыл зæрдæ, æмæ йæ разы æрбадт.

- Дæ сагъæс дын æмбарын, - загъта цъиу, - фæлæ нæ бæрзонд хæхбæстæй дæ рæсугъддзинад куы фесæфа, уæд ма æз дæр мæ цардæй цы кæнын. Дидинагæн цъиуы ныхæстæ афтæ æхсызгон уыдысты, æмæ фырцинаей скуыдта. Гы...ыл цъиу йæ бырынкъæй æртæ къу...ы æркодта зæ...ы уæлцъар æмæ дунейыл æмбисонды рæсугъд дидинагджы цурты йæ урс цæ...узыртæй хъызгæ æрызгъордта узал доны нарæг уадздзаг.

Афтæ, зæгъынц, райгуырды суадон. Суадон – цинхæ...æг, суадон – царæнхос.

Текстмæ хæслæвæрдтæ:

1. Лæмбынаг бакæсын тест.
2. Сæвæрын цухгонд дамгъæтæ æмæ зæгъын, цавæр орфограммæйыл сты?
3. Текстæн сæргонд æрхъуыды кæнын æмæ йæ абзацтыл адих кæнын.
4. Сбæрæг кæнын таурæггы темæ, идейæ.

Фарст: - Цæмæн у ацы таурæгъ текст?

(*цумæйаг хъуыды æвдисы, хъуыдыйæдтæ æнгом баст сты кæрæдзийыл.*)

- Сбæрæг кæнут тексты хуыз? Цавæр хуызтæ вæййы текстæн?

(*Таурæгъон, æрфыстон æмæ хъуыды. Ацы текст у таурæгъон, æрфысты элементтимæ.*)

- Цавæр у тексты стиль?

(*Аив литературон стиль хуымæтæг ныхасы элементтимæ.*)

- Цавæр стильтæ ма зонæм?

(*Хуымæтæг ныхасы стиль, публицистон, наукон.*)

- Тексты аивгæнæн мадзæлттæ?

1) Олицетворенитæ (*дидинаг æрæнкъард, джихæй касти, фырцинæй скуыдта æмæ а.д.*)

2) Эпитеттæ (*æрвгъуыз къусчытæ, æмбисонды дидинаг, диссаджы хус рæстæг, гыццыл зæрдæ, урс цæппузыртæ æмæ а.д.*)

3) Абарст (*армытæпæны йас*)

4) Вазыгджын дзырдтæ (*уæлвæз, алыварс, æрвгъуыз, армытæпæн, зайæгхал, хæхбæстæ, уæлæрвты, уæлцъар, цинхæссæг, цæрæнхос, суадон.*)

5) Фразеологизмтæ (*цардæй цы кæнын, г ыццыл зæрдæ басаста, тæмæнтæ калдтой.*)

6) Иргæстгонд уæнгтæ (*Хæхбæсты, иу бæрзонд уæлвæзы, рæзыд æмбисонды рæсугъд дидинаг.*)

7) Синонимтæ (*къаннаг, чысыл, гыццыл; рæсугъд, æмбисонды, диссаджы*)

8) Æмхасæнтæ (*суадон – цинхæссæг, суадон – цæрæнхос*)

9) Бабæттæ æмæ домгæвазыгджын хъуыдыйæдтæ (*дæнцæгтæ æрхæссын.*)

10) Комкоммæ ныхас ссарут æмæ йæ байвут **фæрссаг ныхасæй.** (*Цъиу загъта, зæгъгæ, дын дæ сагъæс æмбарын, фæлæ...) - бавæргæ дзырды руаджы.*)

11) Бавæргæ дзырд (*Афтæ, зæгъыни, райгуырд суадон...*)

Хæславардтæ:

- Равзарын дзырдтæ «*цинхæссæг*» æмæ «*уæлæрвты*» дзырды хæйттæм гæстæ.

- Ссарын тексты, æрхæцæн нысæнттæ сæвæрын кæм хъæуы, ахæм хъуыдыйад æмæ сæ сæвæрут. Бацамонут сæ дзургæйæ.

- **Лæмæгъ ахуырдаутæн** : 1) рафыссын I , II - аг абзацæй миногонтæ (*бæрзонд, рæсугъд, æрвгъуыз, хус, къаннаг, гыццыл.*)

2) Рафыссын хъуыдыйадæй дзырdbæстытæ миногон + номдар.

Гыццыл цъиу йæ бырынкъæй æртæ къуппы æркодта зæххы уæлцъар, æмæ дунейыл æмбисонды рæсугъд дидинаджы цурты, йæ урс цæппузыртæй хъазгæ, æрызгъордта узал доны нараг уадздзаг. (*Тексты мидæг ацы хъуыдыйады цухгонд сты æрхæцæн нысæнттæ.*)

Фарст : - Нæ зæрдыл ма æрлæууын кæнæм, цы у миногон?

- Цавæр миногонтæ зонæм? (*минуæсæвдисæг, ахастæвдисæг.*)

- Миногонтæ бæрцбарæнтæ ? (*бындурон, барæн, уæлахизон.*)

- Цæмæн хъæуынц миногонтæ не'взаджы?

IV. Æвзаргæ диктант.

(*Ахуыргæнæг кæсы чысыл текст. Скъоладзаутæ фыссынц æрмæстдæр номдартæ Н. хауæны, стæй сæм фыссынц æмбæлон миногонтæ.*)

Хæхбæсты хур зæхмæ хæстæгдæр у, стъалытæ ирддæрæй æрттивынц, дымгæ æндæр хъæлæсæй зары, æхсæрдзæны хъазт æндæр никуы фендзынæ, адæймаджы ныхас афтæ никуы азæлы. Хæххон дидинагæн æрмæстдæр хæххон дидинагимæ ис абарæн...

(*Цæгæраты М.*)

(*Хур, зæхх, стъалытæ, дымгæ, хъæлæс, æхсæрдзæн, адæймаг, ныхас, дидинаг, хъазт, хæхбæстæ.*)

Хæс: Ныффыссын хъуыдыйад æмæ йæ синтаксисон æвзæрст ракаенын:

Æрдз ныл хъæбулау узæлы, байдзаг адджын мыртæй риу. (*Дыгъуызты Т.*)

(*Æнæбæттæг вазыгджын, конд у 2 хуымæтæг даргъ дывæрсыг хъуыдыйадæй, таурагъон, æнæхъæрон, ис дзы абарст. Равзарын ныхасы хæйттæм æмæ хъуыдыйады уæнгтæм гæсгæ.*)

Фарст: - Цавæр синтаксисон функцитæ ма æххæст кæны миногон?

1. Сæйраты ролы:

Фæрнджын йæ хъуыддæгтæй бæрæг вæййы.

2. Зæгъинаджы ролы:

Рæсугъд у Ирыстон!

3. Æххæстгæнæны ролы:

Хорзæн йæ ном нæ сæфы.

4. Архайды хуызы фадат:

Æвзæр дæхи ма дар!

Ахуыргæнæг: - Ногæй та нæ текстмæ раздæхæм.

Райгуыр д суадон... Суадон – цинхæссæг, суадон – цæрæнхос... Уыцы суадон фæстæ райгуыр д бирæ æндæр суадæттæ...

Фарст: - Цымæ цы фесты дарддæр? Кæдæм хъуамæ бахæцца уой æмæ цавæр зындзинæдтæ бавзæрстой сæ фæндагыл? Кæй аххосæй?

(Сывæллæттæ дзурынц сæ хъуыдытæ: адæймаг куыд чъизи кæны æрдз, дон, заводтæ цы зиан хæссынц æрдзæн.)

Ахуыргæнæг: - Хъыгагæн, сывæллæттæ, æрдзы лæггад алчи не'мбары, уазал цæстæй йæм кæсы, чъизи митæ кæны, нæ ауæрды æрдз сафыныл.

Мæнæ куыд зæгъы поэт Цæгæраты Максим : *«Зæхх! Дæумæ нæй хин æмæ фыдæх. Ды, ныййарæг мадау, дæ хъæбыс байтыгътай алкæмæ дæр. Фæлæ дын дæхицæн афтæ нæ лæггад кæнынц адæм. Æмхуызон дæ нæ хъахъхъæныныц...»*

V. - Ныртæккæ бакæсдзыстæм **клиппæ**. Уый фæстæ мын уæ хъуыдытæ, уе'нкъарæнтæ зæгъдзыстут.

(Сывæллæттæ кæсынц клиппæ – æрдз куыд сæфы адæмы аххосæй, бæлæстæ куыд калыныц, цæраггойты куыд марыныц æмæ а. д.)

Фарст: - Цавæр æнкъарæнтæ уæм сæвзæрд ацы сюжет фенгæйæ?

(Дзурынц сæ хъуыдытæ.)

- **Ахуыргæнæг:** - Сывæллæттæ, абоны урокæ цæттæгæнгæйæ, сымах хъуамæ уæ хъус æрдардтаиккат æмбисæндтæм, уыци – уыцитæм æрдзы темæйыл.

Табуафси, цавæр **æмбисæндтæ** ссардтат? *(Байхъусын æмбисæндтæм æмæ уыци-уыцитæм)*

Зæгъæм:

- Хур адæмæн иумæйаг у.
- Зæхх æрдзæн йæ мад у, хур та – йæ фыд.
- Зæххæн йæ фарн куыд у, йæ бæркад дæр афтæ у.
- Зæхх йæ уæлæ хæс нæ уадзы.
- Дон кæм нæй, уым цард дæр нæй.
- Дон адæмы сыгъдæг кæны, уыдон та йæ чъизи кæнынц.

Ахуыргæнæг: - Предметы ном базонæм йæ миниуджытæм гæсгæ. Байхъусæм - ма уæдæ **уыци – уыцитæм** æмæ сæ базонæм:

1) Иу дон калы, иннæ йæ нуазы, æртыккаг дзы рæзы. *(уарын, зæхх, кæрдæг)*

2) Æнæ къух, æнæ къах, афтæмæй дуар байгом кæны. *(дымгæ)*

3) Æнæ фæрæтæй хид аразы. *(зымæг)*

4) Æнæ фæрæт, æнæ дзæбугæй скæны хæдзар. *(цъиу)*

5) Судзинрагъ – тулдзы бын

Худы йас – бургуыбын,

Мыстыты, кæлмыты

Рацахсы уæрмыты. *(уызын)*

Ахуыргæнæг: - Уæдæ, раст у, æвæццагæн, уыцы хъуыды: *«Æрдзмæ цы цæстæй кæсæм, уый дæр нæм ахæм цæстæй кæсдзæн»*. Абон адæм æгæр дурзæрдæ систы, æбуалгъ митæ кæнынц, æмæ сыл, æвæццагæн, æрдз дæр йæ цæхæртæ æркалы.

Ахуыргәнәг: æнæ миногон не'взаг, нæ ныхас куыд мæгуыр æмæ æнаив у, афтæ æрдз дæр уыдзæн æнæуд æмæ тар, - адæймаг ын куы нæ фæххуыс кæна, уæд. Ууыл хъуамæ алчидæр лæмбынæг ахъуыды кæна.

Хæс: - Ныр мæ, фæнды, цæмæй нæ урочы кæрон сымахæй алчидæр ныффысса 4 – 5 хъуыдыйады фæдзæхсты, йе сидты, йе курдиаты хуызы адæммæ:

«Куыд бахъахъхъæнæм нæ æрдзы рæсугъддинад?!» Цы хъæуы, сымахмæ гæсгæ,

уый тыххæй?

(Ахуырдаутæ фыссынц сабыр музыкайы фоныл. Байхъусын 1 – 2 куыстмæ.)

Кæронбæттæн: *(Сывæллæтты æххуысæй скæнын хатдзæгтæ, сæвæрын бæрæггæнæнтæ комментаритимæ, арфæ ракæнын скъоладзаутæн.)*

Хæдзармæ куыст: ныффыссын нывæцæн **«Æрдз – адæймаджы царды.»**

(Хъуысынц кассетæйыл фыстæй «Хъæды хъæлæстæ».)

